

УДК [75. 071. 1 : 379.8] (477. 4)

О. П. Прищеп

**ВИСТАВКОВА Й ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ
ХУДОЖНИКА
В. К. РОЗВАДОВСЬКОГО ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ
МІСЬКОГО КУЛЬТУРНОГО ДОВКІЛЛЯ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ
УКРАЇНИ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

Рівненський державний гуманітарний університет,
вул. Ст. Бандери, 12, м. Рівне, 33028, Україна

Прищеп Олена Петрівна, к. і. н., доц., доцент кафедри історії
України, e-mail: bogol2006@ukr.net

АНОТАЦІЯ

Подається авторське визначення міського освітньо-культурного середовища як комплексу духовної взаємодії містян, сконцентрованого навколо навчальних закладів, освітньо-культурних установ, громадських організацій. Наголошується на специфіці його формування у Правобережній Україні в добу Російської імперії, оскільки традиційно кожна етнічна міська спільнота (поляки, євреї, українці) вибудовувала тут власний культурний комунікаційний простір – переважно ізольований один від одного.

З'ясовується, що на початку ХХ століття до формування міського культурного довкілля, здатного об'єднати між собою достатньо широкий загальний міський простір, долучаються і виставкові заходи. Новацією в культурному житті повітових міст і містечок Київської і Подільської губерній стали пересувні художні виставки, зініційовані митцем В. К. Розвадовським. Хоча за задумом вони мали слугувати передусім селянському люду, головними маркерами їх маршрутів були міста та містечка. На відміну від сільської місцевості розгортання виставок у міських поселеннях згуртовувало ширше коло осіб, здатних долучитися до поцінування високого мистецтва. При цьому в орбіту культурної взаємодії включалися як громадські організації (до прикладу – попечительства про народну тверезість), так і міські клубні

© Прищеп О. П., 2016

осередки, зокрема, народні дома. Виставкові заходи активно висвітлювала як столична, так і місцева преса, виступаючи при цьому інструментом формування культурно-інформаційного простору міст.

Підкреслюється тенденція до українського забарвлення досліджуваних виставкових заходів, який проявлявся як у підборі виставлених для огляду художніх творів, так і в спробах вести екскурсійний огляд українською мовою.

Ключові слова: міські поселення; Правобережна Україна; Російська імперія; освітньо-культурне середовище; В. К. Розвадовський; пересувні художні виставки; виставкові заходи; преса; екскурсійний огляд.

О. П. Прищеп

**ВЫСТАВОЧНАЯ И ПРОСВЕТИТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ
ХУДОЖНИКА В. К. РОЗВАДОВСКОГО КАК ФАКТОР
ФОРМИРОВАНИЯ ГОРОДСКОЙ КУЛЬТУРНОЙ СРЕДЫ
ПРАВОБЕРЕЖНОЙ УКРАИНЫ ВНАЧАЛЕ XX В.**

Ривненский государственный гуманитарный университет,
ул. Ст. Бандеры, 12, г. Ривне, 33028, Украина

Прищеп Елена Петровна, к. и. н., доц., доцент кафедры истории Украины, e-mail: bogol2006@ukr.net

АННОТАЦИЯ

Подается авторское определение городской образовательно-культурной среды как комплекса духовного взаимодействия горожан, сконцентрированного вокруг учебных заведений, образовательно-культурных учреждений, общественных организаций. Отмечается специфика его формирования в Правобережной Украине в период Российской империи, поскольку традиционно каждая этническая общность (поляки, евреи, украинцы) создавала здесь собственное культурное коммуникативное пространство – преимущественно изолировано друг от друга.

Выясняется, что в начале XX века в формировании городской культурной среды, способной объединить между собой достаточно широкий круг горожан, становятся задействованными и выставочные мероприятия. Новацией в культурной жизни уездных городов и местечек Киевской и Подольской губерний стали передвижные

художественные выставки, инициированные художником В. К. Розвадовским. Хотя за замыслом они должны были обслуживать прежде всего крестьян, главными маркерами их маршрутов были города и местечки. В отличие от сельской местности развертывание выставок в городских поселениях сплачивало более широкий круг лиц, способных приобщиться к почитанию высокого искусства. При этом в орбиту культурного взаимодействия включались как общественные организации (к примеру – попечительства о народной трезвости), так и городские клубные заведения, в частности, народные дома. Выставочные мероприятия активно освещала как столичная, так и местная пресса, выступая при этом инструментом формирования культурно-информационного пространства городов.

Подчеркивается тенденция к украинской окраске исследуемых выставочных мероприятий, которая проявлялась как в подборе выставленных для осмотра художественных произведений, так и в попытках проведения экскурсионных осмотров на украинском языке.

Ключевые слова: городские поселения; Правобережная Украина; Российская империя; образовательно-культурная среда; В. К. Розвадовский; передвижные художественные выставки; выставочные мероприятия; пресса; экскурсионный осмотр.

O. P. Pryshchepa

**EXHIBITION AND EDUCATIONAL ACTIVITIES OF THE ARTIST
V.K. ROZVADOVSKYI AS A FACTOR OF TOWN CULTURAL
ENVIRONMENT FORMATION IN RIGHT-BANK UKRAINE
AT THE BEGINNING OF THE XXth CENTURY**

Rivne State University for the Humanities
12 Bandera street, Rivne 33028, Ukraine

Pryshchepa Olena Petrivna, PhD in History, Associate Professor of the Department of the History of Ukraine, e-mail: bogol2006@ukr.net

ABSTRACT

The article introduces author's definition of town educational and cultural environment as a complex of townsmen spiritual interaction, which was concentrated around educational establishments, educational and

cultural institutions, public organizations. It stresses the specifics of environment formation in Right-Bank Ukraine during the Russian empire days. Traditionally, every town ethnic community (Poles, Jews, Ukrainians) created their own cultural communicative spaces, which were mostly isolated from one another.

The article finds out that at the beginning of the 20th century art exhibitions became a factor of town cultural environment formation which was able to join together rather big number of townsmen. Travelling art exhibitions initiated by the artist V.K. Rozvadovskyi became a novelty in the cultural life of district towns and villages in Kyiv and Podillya provinces. Though, according to the primary idea, they were mainly aimed at countrymen, towns and settlements became main points of their routes. As distinct from the countryside, the development of exhibitions in towns gathered together a bigger number of people who could evaluate high art. At the same time, the exhibitions involved into cultural interaction public organizations (e.g. Patronage for people's sobriety) and town clubs, people's houses in particular.

Exhibitions were reported about by central and local press, which was the tool of formation of towns' cultural and information space.

The article emphasizes the tendency of Ukrainian national colouring of the studied exhibitions. It is proved by the selections of exhibited paintings and the attempts to make excursions in Ukrainian.

Key words: *towns; Right-Bank Ukraine; Russian empire; educational and cultural environment; V.K. Rozvadovskyi; travelling art exhibitions; exhibitions; press; excursion.*

Сучасне предметне поле вітчизняної історичної урбаністики усе настійніше потребує зосередження уваги на комплексі проблем соціокультурного життя міст, формуванні їх культурного середовища, розгляді міста як простору інформаційних мереж тощо. До вивчення міста як складного соціального організму закликають і провідні вітчизняні науковці, які працюють у галузі історичної регіоналістики [1, с. 243]. У цьому сенсі звернення до проблеми формування міського освітньо-культурного середовища Правобережної України у часовому відтинку перебування її території у складі Російської імперії (XIX – початок XX ст.) є на часі. Зауважимо, що більшість міських осередків

життя цього регіону України (адміністративні міста та містечка) і на кінець указанного хронологічного періоду залишались усе ще слабо урбанізованими й переважно малими (10–15 тис.) та середніми (15–20 тис.) за чисельністю жителів.

Обумовимо, що під міським освітньо-культурним середовищем насамперед вбачаємо увесь комплекс духовної взаємодії містян, який у просторі окремо взятого міста концентрується навколо навчальних закладів, освітньо-культурних установ, громадських організацій тощо. При цьому указані компоненти культурного довкілля функціонують не ізольовано один від одного, а мають здатність до поєднання своїх функцій, притягуючи до себе містян різних соціальних, етнічних та віросповідних груп, різного ступеня освіченості та мобільності. Таким чином, можна говорити про формування спільного для усіх мешканців міст культурного простору. Однак в зазначених хронологічних межах міське культурне довкілля Правобережжя формувалося дещо за іншими сценарієм. Оскільки міські осередки життя тут традиційно розвивалися як поліетнічні, найчастіше кожна із етнічних груп (поляки, євреї, українці) вибудовувала власну традиційну культурну комунікацію (відвідування храмів, проведення дозвілля, організацію культурних осередків тощо), ізолюючи себе від інших. Та все ж у державних інтересах було створення цілісного культурного простору у межах усієї імперії, поєданого спільною мовою (російською), уніфікованою мережею освітніх та культурних закладів, єдиним переліком визначних пам'ятних дат, усталеними ритуалами культурних заходів тощо.

Відомо, що міська культура у всій повноті її функцій зберігає здатність до розвитку при наявності новацій, які не лише ініціює держава, а й приватні особи та ширше – громадськість. Саме такою новацією, привнесеною зовні (насамперед з північної столиці імперії) стали пересувні художні виставки, з якими на початку ХХ ст. територією українських губерній подорожував молодий митець, випускник Петербурзької художньої академії В'ячеслав Костянтинович Розвадовський (1875–1943).

Основне завдання цієї публікації вбачаємо у потребі привернути увагу до виставкової діяльності як засобу формування міського довкілля Правобережної України, яка набула поширення у цьому регіоні лише на початку ХХ ст. Відсутність узагальнюючих публікацій

з окресленої проблеми актуалізує запропоновану до розгляду у цій статті проблему. До того ж, сподіваємося, запропонований ракурс аналізу життєвого шляху і творчої діяльності В. Розвадовського допоможе скласти цілісніше уявлення про цього непересічного українського художника та педагога.

Починаючи від середини 60-х років минулого століття й до сьогодні постать В'ячеслава Розвадовського викликає незгасаючу увагу вітчизняних дослідників. Найперше його життєвий і творчий шлях у 60-х–70-х рр. привернув увагу А. Паравійчука [2], О. Коваленка [3], М. Рябого [4]. У другій половині ХХ ст. в архівних, бібліотечних, музейних установах України та у приватних колекціонерів активно формувалися збірки документальних і зображальних джерел, які репрезентували різнобічні сторони життєвого та творчого шляху митця. У 1972 р. на основі надходжень до Держархіву Хмельницької області від А. Паравійчука у цій установі був сформований особовий фонд художника В. Розвадовського (ф. Р-5808) у складі 8 одиниць збереження [5, с. 141]. Представлені у ньому копії документів дають можливість реконструювати окремі віхи біографії та професійного життя Розвадовського як митця й педагога, починаючи від завідування художніми класами у Кам'янці-Подільському (1905), і завершуючи роботою в Ташкенті (Узбекистан, 1942). Найбільш цінну інформацію для нашого дослідження можна почерпнути з автобіографії художника, датованій 1939 р. Так, В. Розвадовський стверджував, що упродовж 1904–1909 рр. йому вдалося організувати масові виставкові заходи в семи із дев'яти українських губерній, та ще й у Бессарабії. Згадав він і про недостатню увагу і навіть вороже ставлення імператорської влади до його ініціатив, що зрештою і призвело до згорання його виставкового проекту [6, арк. 1].

Наголосимо, що за іронією долі й радянська влада у 1942 р. безпідставно звинуватила В. Розвадовського в антиурядовій діяльності, незважаючи на його заслуги й поважний вік. Як відомо, ув'язнення і перебування під слідством передчасно обірвало його життя, і лише у 1958 р. помертню ім'я Розвадовського було реабілітоване [7]. Звернемо увагу, що автора біографії могла підвести ще й пам'ять, коли він фіксував події тридцятирічної минувшини. На сьогодні маємо сумніви, що виставкова діяльність на вказаних

територіях розгорталася аж до 1909 р., оскільки за уведеними нещодавно до наукового обігу даними, від 1908 по 1911 рр. він перебував на території Австро-Угорщини (Коломия) [8].

На початку 80-х рр. минулого століття був сформований особовий фонд В. Розвадовського у Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтв України (ф. 632), обсяг документальних і зображальних матеріалів якого на сьогодні складає 46 одиниць збереження [9, с. 302]. Акумулюючи чималий пласт насамперед оригінальних документів та фотографій, указаний фонд дозволяє уточнити окремі деталі виставкової діяльності художника в Україні. Так, за наявними світлинами можна зробити висновок, що фотофіксація зупинок виставки здійснювалася передусім у міських поселеннях – на противагу сільським населеним пунктам.

Представлені в указаній архівній збірці за 1905 р. два друковані каталоги народних виставок картин дозволяють реконструювати їх експонатний ряд, а зафіксована на полях одного з них рукописна правка В. Розвадовського дає уявлення про плани художника організувати в Подільській губернії у 1907–1908 рр. нові виставі заходи [10].

Поміж музейних та бібліотечних збірок виділимо художню й документальну колекцію про Розвадовського у Кам'янець-Подільському державному історичному музеї-заповіднику [11], образотворчому відділі Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського [12, с. 14–15, 17]. А ще згадаємо, що у найбільшій в Україні колекції поштових листівок, яку упродовж усього життя збирав відомий філокартист Михайло Забочень, відклалася найбільш повна серія поштівків із ілюстраціями експонованих художніх робіт на пересувних виставках Розвадовського. Згаданий колекціонер за свого життя її активно пропагував [13], однак на сьогодні для дослідників вона фактично втрачена, розчинившись у інших приватних збірках [14].

Сформовані в Україні художні колекції і документальні матеріали про Розвадовського використовувалися і продовжують використовуватися науковцями для пропагування творчого доробку митця та його внеску в культурні процеси українських земель на початку ХХ ст. Зауважимо, що у сучасній вітчизняній історіографії переважають усе ж мистецтвознавчі дослідження про Розвадовського,

які проливають світло на його діяльність в контексті мистецької освіти подільського регіону, і зокрема, витоків функціонування Кам'янець-Подільської художньо-промислової школи [15; 16; 17; 18; 19; 20], або ж демонструють спробу проаналізувати вплив зазначеної виставкової діяльності на народні художні промисли [21, с. 52].

Дослідники мистецького й педагогічного спадку Розвадовського сходяться на тому, що організована ним виставкова діяльність мала слугувати народним масам, передусім селянам. Цю думку зафіксував і сам Розвадовський 18 квітня 1903 р. у доповідній записці на ім'я віце-президента Петербурзької художньої академії [22, арк. 2]. Та все ж варто наголосити, що на організованих ним виставкових заходах обслуговувався не лише селянський люд, а й містяни. Переслідуючи ціль донести до народних мас українських губерній зразки високого мистецтва, художник Розвадовський провів кропітку підготовчу роботу й заручився підтримкою рідної альма-матер – згадуваної художньої академії, державних вищих та місцевих органів влади, громадськості, про що детально вже йшлося у багатьох публікаціях. Підкреслимо, що до організації пересувних виставок українськими шляхами його надихнув досвід Товариства пересувних художніх виставок, яке від 70-тих рр. XIX ст. організовувало виставкові заходи у різних містах Російської імперії, однак на Правобережній Україні їхні експозиції розгорталися лише у Києві [23, с. 32].

Наголосимо, що головними маркерами маршрутів Розвадовського були усе ж міста, та й сільські мешканці нерідко мали змогу ознайомитися із виставковою експозицією під час ярмаркування саме у містах чи містечках. Так, перший маршрут, організований у 1904 р. по Київській і Подільській губернії, окрім населення двохсот сіл, залучив до ознайомлення із виставковою експозицією мешканців десяти міст та дванадцяти містечок. Назвемо основні міські поселення, де зупинялася виставка: Київ, Васильків, Біла Церква, Сквиря, Липовець, Немирів, Вінниця, Ямпіль, Могилів-Подільський, Кам'янець-Подільський [22, арк. 3].

У рік соціальних потрясінь (1905) Розвадовському вдалося організувати пересувну виставкову діяльність одночасно по трьом маршрутам. Та, що від травня 1905 року подорожувала Подільською губернією, була розгорнута Розвадовським спочатку у Кам'янці-Подільському, потому побувала у Дунаївцях, Новій Ушиці, Могилеві,

Бандишівці, Шпикові, Жмеринці, Сутискаха, Вінниці, Немирові, Літині, Летичеві, Проскурові. Паралельно із подільським маршрутом пересувна художня виставка працювала на півдні України, яку обслуговував молодий художник Олександр Іванович Лажечніков – друг Розвадовського, а шляхами Чернігівської й Київської губернії виставку супроводжували художники І. С. Макушенко та Д. Є. Лоевський [3, с. 110–111]. Таким чином, й упродовж другого року мандрівок шляхами України пересувну художню виставку під орудою Розвадовського мало змогу оглянути населення Київщини та Поділля, і, зокрема, їхніх міських поселень.

З огляду на продовження соціальних протестів у 1906 році організувати активну виставкову діяльність Розвадовському не вдалося. Та все ж за підтримки влади й громадськості Подільської губернії ознайомлення її жителів із високим художнім мистецтвом продовжилося, а за кошти самого Розвадовського – ще й населення Бессарабської губернії, поміж якого, безперечно, були й мешканці міст.

Як відомо, на той час він оселився уже в Кам'янці-Подільському й від грудня 1905 р. започаткував діяльність художніх (рисувальних) класів. Фактично упродовж наступних трьох років Розвадовський невтомно демонстрував комунікативну здатність до продукування й реалізації ідей, які прислужилися до формування культурного середовища цього губернського центру Правобережжя. Маємо на увазі вже згадувані випуски поштових листівок (1905, 1906, 1909) із репродукціями художніх робіт, що виставлялися на пересувних виставках, ініціативу встановлення пам'ятника Тарасові Шевченку у Кам'янці-Подільському, роботу по збору коштів на відкриття пам'ятника Кобзареві у Києві тощо [24]. Упродовж 1907–1908 рр., не маючи змоги продовжувати виставкову діяльність у пересувній формі, митець виставляв раніше експоновані роботи та низку нових в самому Кам'янці-Подільському.

Прикметно, що пересувна виставкова діяльність Розвадовського стартувала із Києва й завершилася у губернському центрі Подільської губернії, що виглядає закономірним з погляду на культурну значимість міських осередків життя для тих регіонів, у межах яких вони існували. Наголосимо, що ментально Розвадовський був міською людиною, до того ж обдарований художнім талантом й організаторськими

здібностями, усе це разом формувало його як новатора культурних акцій. Народжений у 1875 р. в космополітичній Одесі, яка демонструвала здатність до взаємовпливів і взаємозбагачення культур багатьох етносів, саме тут він отримав середню художню освіту (1890–1894), потому продовжив навчання у Петербурзькій художній академії (1890–1900).

Прикметно, що формування власної етнічної культурної ідентичності у Розвадовського відбувалося із усвідомленням своєї приналежності насамперед до української спільноти. Навіть на схилі років, проживаючи в радянському Узбекистані, в офіційних документах він ідентифікував себе приналежним до української національності. Відомо, що його батько – Маріан-Костянтин Рафаїлович Розвадовський – відставний поручик російської армії, дворянського звання, судячи із прізвища і приналежності до католицького віросповідання, мав польське коріння, а мати – Марія Миколаївна, – православна за віросповіданням, походила із селянської родини Харківської губернії [25, арк. 1]. Найвірогідніше його дитячі роки пройшли у Голті – містечку Ананьївського повіту Херсонської губернії на р. Південний Буг, обидва береги якої поєднала між собою залізниця, на якій працював батько дорожнім майстром [6, арк. 1]. Хоча Голта офіційно вважалася селом, наприкінці XIX ст. це було чимале поселення із усіма ознаками містечкового способу життя, яке, як і багато інших навколишніх міських поселень наповнювалося різномовним багатоголоссям нащадків запорозьких козаків, кримських татар, чисельного представництва єврейської громади.

Однак повернемося до характеристики його виставкової діяльності. Затримавшись у червні 1904 р. у Києві майже на місяць і збагатившись досвідом виставкової діяльності, Розвадовський скоригував розгортання цієї справи саме у містах: виставкові намети він почав виставляти не лише на ярмаркових майданах, а й у центральних частинах міст (у Києві це була Володимирська гірка над Дніпром, в Умані – одна з головних міських вулиць – Миколаївська, у Вінниці – поруч із міським садом). Такий підхід надавав можливість ширше охопити відвідуванням виставок і пересічних містян – буденне, чи то святкове повсякдення яких було пов'язане із центрами міст, і призвичаїти їх до нових форм масових культурних заходів. До того ж і стоянки у містах, на відміну від сіл, зазвичай були тривалішими, як це

було, наприклад у Василькові на Київщині, коли у червні 1905 року тут виставка працювала упродовж трьох днів [26, арк. 24].

Варто відзначити, що виставкову діяльність, розгорнуту Розвадовським, висвітлювала не лише столична преса («Русские ведомости», «Биржевые ведомости», «Сын Отечества» та ін.), а й місцеві періодичні видання, зокрема, історико-літературний часопис «Киевская старина» [27; 28], «Уманский листок», які друкувалися у містах Правобережжя тощо. Преса, як відомо, брала активну участь у формуванні інформаційної складової культурного ландшафту міст та регіонів й у такий спосіб сприяла активізації культурного життя міст. До прикладу в розлогій публікації про перебування виставки в Умані анонімний автор у місцевій газеті описував не лише незвичний для цього повітового центру Київщини об'єкт – виставковий намет та виставлені у ньому для огляду художні роботи, а й закликав міську інтелігенцію активно популяризувати виставкову справу. Отож маємо приклад, як виставкова діяльність долучалася до формування міського культурного довкілля, втягуючи до своєї орбіти, зокрема, через пресу усе більше містян [29].

Безумовно, коли виставковий фургон Розвадовського зупинявся у селах, під час екскурсійного ознайомлення із художніми експозиціями, чи то особистого спілкування, художник контактував із багатьма сільськими жителями, та й з місцевими землевласниками. Однак на початку ХХ ст. тісні культурні контакти домінували насамперед у міських осідках життя, демонструючи усе більшу відкритість до духовної взаємодії. Відомо, що у процесі виставкової діяльності Розвадовський тісно контактував із попечительствами про народну тверезість, виставляв свої експонати у народних домах – зазвичай на початку ХХ ст. міських осередках громадської активності.

Підкреслимо, що в організації виставкової справи художнику допомагали різні особи, про що вже згадувалося у окремих публікаціях [21, с. 54]. Зазначимо, що відтоді, як Розвадовський замешкав у Кам'янці-Подільському, до культурницької роботи він залучав ще й своїх учнів, зокрема, практикував покази їхніх художніх робіт під час виставкових акцій. Так, до переліку художніх робіт, відібраних Розвадовським для експонування, яке упродовж 1907–1908 рр. обмежувалося лише Кам'янцем-Подільським, увійшли учнівські роботи Сергія Конського, Микити Озінного, Микити Герасим'юка,

Миколи Гунчака. Зазначимо, що вплив учителя позначився і на їхній тематиці, у якій домінували українські сюжети [6].

Слугували своєрідними трансляторами виставкової діяльності і водночас дозволяли зібрати певну суму коштів на майбутні акції вже згадувані поштівки із ілюстраціями експонованих на виставках художніх робіт, друк яких ініціював Розвадовський. Найвірогідніше, якщо не всі, то чимала їх частка друкувалася у Кам'янці-Подільському. Підкреслимо, що цей аспект просвітницької діяльності художника також пов'язаний із містом – насамперед губернського значення.

Наведені факти переконують, що виставкова, освітня й просвітницька діяльність Розвадовського була тісно пов'язана насамперед з містами, і зокрема, Правобережної України. Незаперечно усі складові творчої діяльності художника, направлені на реалізацію розглянутого виставкового проекту, сприяли формуванню міського культурного довкілля українських губерній, у тому числі Подільської та Київської губерній. Важливими виглядають амбіції митця надати українського забарвлення виставковим заходам, що вписується у наміри української освіченої спільноти в досліджуваний період нарівні з іншими етнічними групами міського соціуму взяти участь в опануванні містами. Так, поміж художніх робіт, які експонувалися на пересувних народних виставках, чимала частка репрезентувала українські сюжети (пейзажі, жанрові сцени народного повсякденного життя тощо). Поміж їх авторами були Ілля Репін, Архип Куїнджі, Микола Богданов-Бельський, Олександр Лажечников, Савелій Зейденберг, Іван Куликов, В'ячеслав Розвадовський та низка інших майстрів пензля. Сам організатор виставок практикував спілкування з відвідувачами українською мовою, та й подачу текстів у виставкових каталогах подавав двома мовами – російською і українською, а в окремому випадку (як для Бессарабської губернії) – російською й молдавською.

Упевнені, що непересічна постать В'ячеслава Розвадовського продовжуватиме будити думку дослідників і спонукати до подальших пошуків матеріалів про його діяльність. Адже багато сторінок його життя, які пов'язані з Україною, детально ще не вивчені і потребують поглибленого дослідження. В контексті розглянутої проблеми у перспективі потребує переконливішої аргументації питання про

причину відсутності у організатора пересувних художніх виставок для народу послідовників – принаймні на теренах Правобережної України. Висловимо поки що робочу думку, що подібний просвітницький виставковий проект потребував більшої уваги з боку тогочасної держави, яка не була готова до співпраці з громадськістю. В умовах ринкових відносин і поступу міст по шляху модернізації перспективнішими принаймні для самих художників виглядали комерційні виставкові проекти, які б дозволяли їм заробляти гроші від продажу художніх робіт. А це вже вимагало вищої платоспроможності населення. Як відомо, на виставках Розвадовського розпродаж експонованих картин був справою другорядною з огляду на цільову аудиторію відвідувачів – народні маси. Вважаємо, що пересувні народні виставки картин В. Розвадовського могли посприяти не лише естетичному розвитку населення українських губерній (у тому числі його міської складової), а й підштовхнути місцеві художні сили до демонстрації власного творчого доробку, хоча вже і не безкоштовно.

Література та джерела

1. Верменич Я. В. Історична регіоналістика: навчальний посібник / Я. В. Верменич; відп. ред. В. А. Смолій. – К.: Інститут історії НАН України, 2014. – 412 с.
2. Паравійчук А. Г. Кам'янець-Подільська художньо-промислова школа і її краєзнавча діяльність / А. Г. Паравійчук // Тези доповідей Подільської історико-краєзнавчої конференції, жовтень 1965 р., Хмельницький. – Хмельницький: Кам'янець-Подільський державний педагогічний інститут, 1965. – С. 110–111.
3. Коваленко О. М. Перші пересувні виставки В. К. Розвадовського на Україні (1904–1906 рр.) / О. М. Коваленко // Український історичний журнал. – 1968. – № 10. – С. 105–112.
4. Рябий М. Дещо про художника Вячеслава Розвадовського / М. Рябий // Народна творчість та етнографія. – 1972. – № 4. – С. 104–105.

5. Державний архів Хмельницької області : Путівник. Том 2 / Голов. ред. колегія серії «Архівні зібрання України»; відповід. ред. Г. Осадча. – К., Хмельницький, 2008. – 711 с.
6. Державний архів Хмельницької області. – ф. Р-5808. Розвадовський В'ячеслав Костянтинович (1875–1943) – український радянський художник. – Оп. 1. – Спр. 3. Автобіографія В. К. Розвадовського. 1939 р. – 7 арк.
7. Розвадовский Ю. Пролог [Електронний ресурс] / Ю. Розвадовский. – Режим доступу: <http://www.proza.ru/2008/05/19/514>.- Дата звернення: 24/10/2015.
8. Бурдуланюк В. Літературно-мистецька Шевченкіана Галичини / Л. Бурдуланюк // Західний кур'єр. – Івано-Франківськ. – 2014. – 7 березня.
9. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтв України: Путівник / Державний комітет архівів України; Центральний державний архів-музей літератури і мистецтв України. – К., 2004. – Вип. 2. – 486 с.
10. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтв України (ЦДАМЛ України). – Ф. 632. Розвадовський В'ячеслав Костянтинович – український художник і педагог. – Оп. 1. – Спр. 3. Каталог виставки картин для Подолі з обкладинкою Розвадовського В. К. та його рукописними правками. 1905 р. – 11 арк.
11. Суслора Н. І пензлем, і словом / Н. Суслора // Прапор жовтня. – Кам'янець-Подільський. – 1985. – № 173. – 2 листопада.
12. Фоменко Д. Д. Аркушеві образотворчі видання у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (1904–1923): Бібліографічний покажчик / Д. Д. Фоменко, І. І. Цинковська, Г. М. Юхимець / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського; Редкол.: О. С. Онищенко (гол.) та ін.; Авт. вст. ст. Г. Юхимець. – К.: НБУВ, 2002. – 196 с.
13. Забочень М. Из села в село шли картины / М. Забочень // Вечерня Одесса. – 1974. – 4 июля.
14. Федорук О. Науковець і колекціонер. Пам'яті Володимира Яцюка [Електронний ресурс] / О. Федорук. – Режим доступу: <http://krytyka.com/ua/articles/naukovets-i-kolektsioner-pamyati-volodymyra-yatsyuka>.- Дата звернення: 24/10/2015.

15. Білокінь С. «Білі круки» подільського друкарства / С. Білокінь // Пам'ятки України: історія та культура. – К., 2000. – № 3-4. – С. 33–45.
16. Урсу Н. О. Мистецька освіта Кам'янецьчини першої третини ХХ ст. [Електронний ресурс] / Н. О. Урсу. – Режим доступу: // http://www.rusnauka.com/30_NIEK_2011/Pedagogica/3_96610.doc.htm.- Дата звернення: 24/10/2015.
17. Шулик А. Г. Графічна діяльність В. Гагенмейстера на тлі існування художньо-промислової школи у Кам'янці-Подільському / А. Г. Шулик // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтва. Серія: Образотворче мистецтво. – 2011. – № 4. – С. 170–173.
18. Шулик А. Г. Художньо-педагогічна діяльність митців-графіків Кам'янецьчини у ХХ столітті / А. Г. Шулик // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Мистецтвознавство. - 2011. - №2. – С.187-192.
19. Вдовенко В. М. Творчість та педагогічна діяльність В. К. Розвадовського у Кам'янці-Подільському як поштовх для розвитку таланту молодих художників / В. М. Вдовенко // Мистецька спадщина Поділля у контексті полікультурного європейського простору: Зб. наукових праць за результатами Міжнародного науково-практичного семінару. – Кам'янець-Подільський: КПНУ ім. Івана Огієнка, 2010. – С. 35–39.
20. Божко Л. Викладання народного мистецтва в школі В. Гагенмейстера на Поділлі (1920 –1930-і роки) / Л. Божко // Етнічна історія народів Європи: Зб. наук. праць. – К., 2008. – Вип. 24. – С. 69–71.
21. Овчаренко Л. Народні виставки картин Вячеслава Розвадовського (1904–1906) / Л. Овчаренко // Етнічна історія народів Європи: Зб. наук. праць. – К., 2014. – Вип. 43. – С. 52–59.
22. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. – Ф. 707. Управление Киевского Учебного Округа. – Оп. 227. – Спр. 79. Об устройстве передвижной выставки в помещениях начальных училищ Юго-западного края художником Развадовским. 1903 г. – 8 арк.

23. Кошман Л. В. Город в общественно-культурной жизни / Л. В. Кошман // Очерки русской культуры XIX века. Т. 1. Общественно-культурная среда. – М.: Издательство Московского университета, 1998. – С. 12–72.
24. Назаренко Є. Про пам'ятник Шевченку в місті над Смотричем [Електронний ресурс] / Є. Назаренко. – Режим доступу: <http://www.podil.com/history/history23.htm>. – Дата звернення: 24/10/2015.
25. ЦДАМЛ. – Ф. 632. – Оп. 1. – Спр. 21. Лист Розвадовському В. К. ректора Імператорського університету Св. Володимира з повідомленням про надання приміщення урочистого залу університету для демонстрації народної виставки картин. 12 травня 1904 р. – 6 арк.
26. ЦДАМЛ. – Ф. 632. – Оп. 1. – Спр. 13. Каталоги пересувних виставок для Чернігівської, Київської губерній, Бессарабії та Подолії, що були організовані Розвадовським В. К. 1905–1906 рр. – 48 арк.
27. Текущие известия. Народная выставка картин // Киевская старина. – 1904. – Июнь. – Т. LXXXV. – С. 123–124.
28. Народная художественная выставка картин и школа // Киевская старина. – 1905. – Май. – Т. LXXXIX. – С. 169–170.
29. Народная выставка картин // Уманский листок. – Умань. – 1904. – 16 августа. – № 77.

REFERENCES

1. VERMENYCH, Ya. V. (2014) *Istorychna rehionalistyka: navchal'nyu posibnyk – Historical regional studies: a manual*. Kyiv: Institute of History of NAS of Ukraine. (In Ukrainian).
2. PARAVIICHUK, A. H. (1965) Kam"yanets'-Podil's'ka khudozhn'o-promyslova shkola i yiyi krayeznavcha diyal'nist' – Kamyanets-Podilska art and manufacturing school and its regional studies activity. In *Tezy dopovidey Podil's'koyi istoryko-krayeznavchoyi konferentsiyi – The materials of Podilska historical and regional studies conference*. Khmelnytskyi, October 1965. Khmelnytskyi: Kamenets State Pedagogical Institute. p. 110–111. (In Ukrainian).
3. KOVALENKO, O. M. (1968) Pershi peresuvni vystavky V. K. Rozvadovs'koho na Ukrayini (1904–1906 rr.) – The first travelling exhibitions of V.K. Rozvadovskyi in Ukraine (1904–1906).

- Ukrayins'kyu istorychnyy zhurnal – Ukrainian Historical Journal*. 10. p. 105–112. (In Ukrainian).
4. RYABYY, M. (1972) *Deshcho pro khudozhnyka Vyacheslava Rozvadovs'koho – Something about the artist Vyacheslav Rozvadovskyi. Narodna tvorchoist' ta etnografiya – Folk works and Ethnography*. No. 4. p. 104–105. (In Ukrainian).
 5. OSADCHA, G. (exec. ed.) (2008) *Derzhavnyy arkhiv Khmel'nyts'koyi oblasti : Putivnyk – State archive of Khmelnytska oblast: Guide*. Vol. 2. Kyiv - Khmelnytskyi. (In Ukrainian).
 6. *Avtobiografiya V. K. Rozvadovs'koho - The autobiography of V. K. Rozvadovskyi* (1939). Fund R-5808. Description 1. Case 3. Derzhavnyy arkhiv Khmel'nyts'koyi oblasti – State archives of Khmelnytska oblast. Khmelnytskyi. (In Ukrainian).
 7. ROZVADOVSKIY, Yu. (2008) *Prolog – Prologue*. [Online] Available from: <http://www.proza.ru/2008/05/19/514>. [Accessed: 24 October 2015] (In Russian).
 8. BURDULANYUK, V. (2014) *Literaturno-mystets'ka Shevchenkiana Halychyny – Literature and art Shevchenko studies of Halychyna. Zakhidnyy kur"yer. Ivano-Frankivs'k – Western courier. Ivano-Frankivsk*. 7th March. (In Ukrainian).
 9. BORYAK, H., KULINICH, Yu. & KHODOROVSKYY, M. (eds.) (2004) *Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv-muzey literatury i mystetstv Ukrayiny: Putivnyk - Central State Archive-Museum of Literature and Arts of Ukraine: Guide*. Iss. 2. Kyiv: National Conservation Centre National Archival Fund documents. (In Ukrainian).
 10. *Kataloh vystavky kartyn dlya Podoliyi z obkladynkoyu Rozvadovs'koho V. K. ta yoho rukopysnymy pravkamy - The catalogue of the exhibition of paintings for Podoliia with V. K. Rozvadovskyi cover and his handwriting corrections* (1905) Fund 632. Description 1. Case 3. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv-muzey literatury i mystetstv Ukrayiny – Central state archive-museum of literature and arts of Ukraine. Kyiv (In Ukrainian).
 11. SUSLOVA, N. (1985) *I penzlem, i slovom – Both with a paintbrush and a word. Prapor zhovtnya. Kam"yanets'-Podil's'kyy – The Banner October. Kamianets-Podilskyi*. No. 173. 2nd November. (In Ukrainian).

12. FOMENKO, D. D., TSYNKOV'S'KA, I. I. & YUKHYMETS', H. M. (2002) *Arkushevi obrazotvorchi vydannya u fondakh Natsional'noyi biblioteky Ukrayiny imeni V. I. Vernads'koho (1904–1923): Bibliohrafichni pokazhchyk – In folio art editions in the reserves of the National Library of Ukraine by V. I. Vernadskyi (1904–1923): a bibliography index*. Kyiv: National library of Ukraine by Vernadsky. (In Ukrainian).
13. ZABOCHEN', M. (1974) Iz sela v selo shli kartyny – Pictures were going from village to village. *Vechernjaja Odessa – Evening Odesa*. 4th July. (In Russian).
14. FEDORUK, O. (2014) Fedoruk O. Naukovets' i kolektsioner. Pam'yati Volodymyra Yatsyuka – A scholar and a collector. To the memory of Volodymyr Yatsiuk. *Krytyka - Critics* [Online] 5 (175). p. 21-22. Available from: <http://krytyka.com/ua/articles/naukovets-i-kolektsioner-pamyati-volodymyra-yatsyuka>. [Accessed 24/10/2015]. (In Ukrainian).
15. BILOKIN', S. (2000) «Bili kruky» podil's'koho drukarstva – «White crows» of Podillia printing. *Pamiatky Ukrainy: istoriia ta kultura – Monuments of Ukraine: history and culture*. No. 3-4. p. 33–45. (In Ukrainian).
16. URSU, N. O. (n.d.) *Mystets'ka osvita Kam"yanechchyny pershoi tretyny XX st. – Art education of Kamyanets district in the first third of the 20th century* [Online] Available from: http://www.rusnauka.com/30_NIEK_2011/Pedagogica/3_96610.doc.htm. [Accessed 24/10/2015]. (In Ukrainian).
17. SHULYK, A. H. (2011) Hrafichna diyal'nist' V. Hagenmeystera na tli isnuvannya khudozhn'o-promyslovoyi shkoly u Kam"yantsi-Podil's'komu – Graphic activity of V. Gagenmeister on the background of art and manufacturing school in Kamyanets-Podilskyi. *isnyk Kharkivs'koyi derzhavnoyi akademiyi dyzaynu i mystetstva. Seriya: Obrazotvorche mystetstvo – A Journal of Kharkiv State Academy of Design and Arts. Series: Arts*. No. 4. p. 170–173. (In Ukrainian).
18. SHULYK, A. H. (2011) Khudozhn'o-pedahohichna diyal'nist' myttsiv-hrafikiv Kam"yanechchyny u XX stolitti – Artistic and pedagogical activity of graphic artists of Kamyanets district in the 20th century. *Naukovi zapysky Ternopil's'koho natsional'noho*

- pedagogichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatyuka. Seriya: Mystetstvoznavstvo - Scientific notes of Ternopil National Pedagogical University named Hnatyuk. Series: Arts. No. 2. p. 187-192. (In Ukrainian).*
19. VDOVENKO, V. M. (2010) *Tvorchist' ta pedagogichna diyal'nist' V. K. Rozvadovs'koho u Kam"yantsi-Podil's'komu yak poshtovkh dlya rozvytku talantu molodykh khudozhnykiv – Works and pedagogical activity of V. K. Rozvadovskyi in Kamyants-Podil'skyi as a base for the development of young artists. In Mystets'ka spadshchyna Podillya u konteksti polikul'turnoho yevropeys'koho prostoru: Zb. naukovykh prats' za rezul'tatamy Mizhnarodnoho nauково-praktychnoho seminaru – The artistic heritage of Podillia in the context of multi-cultural European space: The materials of the International scientific and practical seminar. Kamyanets-Podil'skyi: KPNU im. Ivana Ohienka. p. 35–39. (In Ukrainian).*
20. BOZHKO, L. (2008) *Vykladannya narodnoho mystetstva v shkoli V. Hahenmeystera na Podilli (1920–1930-i roky) – The teaching of folk art in the school of V. Gagenmeister in Podillia (1920–1930). Etnichna istoriya narodiv Yevropy: Zb. nauk. prats' – The ethnic history of of the people of Europe: The collection of scientific works. Iss. 24. p. 69–71. (In Ukrainian).*
21. OVCHARENKO, L. (2014) *Narodni vystavky kartyn Vyacheslava Rozvadovs'koho (1904–1906) – Folk exhibitions of paintings of Viacheslav Rozvodovskyi (1904–1906). Etnichna istoriya narodiv Yevropy: Zb. nauk. prats' – The ethnic history of of the people of Europe: The collection of scientific works. Iss. 43. p. 52–59. (In Ukrainian).*
22. *Ob ustrojstve peredvizhnoj vystavki v pomeshhenijah nachal'nyh uchilishh Jugo-zapadnogo kraja hudozhnikom Razvadovskim - About the organization of travelling exhibition by the artist Razvadovskiy in the facilities of primary schools in South-East region (1903). Fund 707. Description 227. Case 79. Tsentral'nyy derzhavnyy istorychnyy arkhiv Ukrayiny, m. Kyiv – Central State Historical of Ukraine in Kyiv. (In Ukrainian).*
23. KOSHMAN, L. V. (1998) *Gorod v obshhestvenno-kul'turnoj zhizni – Town in public and cultural life. Ocherki russkoj kul'tury XIX veka. T. 1. Obshhestvenno-kul'turnaja sreda – Essays on Russian culture of*

- the 19th century. Vol. 1. Public and cultural environment. Moscow: Publishing house of Moscow University. p. 12–72. (In Russian).
24. NAZARENKO, Ye. (n.d.) *Pro pam"yatnyk Shevchenku v misti nad Smotrychem – About the monument to Shevchenko in the town on the banks of Smotrych* [Online] Available from: <http://www.podil.com/history/history23.htm>. [Accessed 24/10/2015]. (In Ukrainian).
25. *Lyst Rozvadovs'komu V. K. rektora Imperators'koho universytetu Sv. Volodymyra z povidomlennyam pro nadannya prymishchennya urochystoho zalu universytetu dlya demonstratsiyi narodnoyi vystavky kartyn - A letter to Rozvadovskyi V. K. from rector of Emperor's University by St. Volodymyr with notification of giving the facility of University's ceremonial hall for the folk exhibition of paintings*. May 12, 1904 (1904) Fund. 632. Description 1. Case 21. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv-muzey literatury i mystetstv Ukrayiny – Central state archive-museum of literature and arts of Ukraine. Kyiv. (In Ukrainian).
26. *Katalohy peresuvnykh vystavok dlya Chernihivs'koyi, Kyyivs'koyi huberniy, Bessarabiyi ta Podoliyi, shcho buly orhanizovani Rozvadovs'kym V. K. 1905–1906 rr. - The catalogues of travelling exhibitions in Chernihiv and Kyiv provinces, Bessarabia and Podoliya which were organized by Rozvadovskyi V. K. (1905–1906)* Fund. 632. Description. 1. Case 13. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv-muzey literatury i mystetstv Ukrayiny – Central state archive-museum of literature and arts of Ukraine. Kyiv. (In Ukrainian).
27. *Kievskaya starina – Kievan Antiquity* (1904) Tekushhie izvestija. Narodnaja vystavka kartin – Current news. Folk exhibition of paintings. June. Vol. LXXXV. p. 123–124. (In Russian).
28. *Kievskaja starina – Kievan Antiquity* (1905) Narodnaja hudozhestvennaja vystavka kartin i shkola – Folk art exhibition of paintings and school. May. Vol. LXXXIX. p. 169–170. (In Russian).
29. *Umanskij listok –Uman paper* (1904) Narodnaja vystavka kartin – Folk exhibition of pictures. No. 77. 16th August. (In Russian).

Надійшла до редакції 27 листопада 2015 р.